

นวัตวิถีของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ

INNOVATION OF GOOD THINGS IN THE COMMUNITY:

THE EXTENSION OF WISDOM TO ECONOMIC VALUE ADDITION

เอนก ไยอินทร์

Anek Yai-in

พระครูสังฆรักษ์จกกฤษฎ์ ฐิริปญโญ

Phrakhrasangharak Chakkit Bhuripakio

พระคมสัน เจริญวงศ์

Phra Komsan Charoenwong

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Faculty of Social Science, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

anek.yai@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ 2) เพื่อต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ 3) เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์และกิจกรรมการท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เป็นงานดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 30 ท่าน เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วย การประชุมเชิงปฏิบัติการ แบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง และการสนทนากลุ่มเฉพาะ เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง วิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า

1. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีความมาอย่างยาวนานและสามารถสืบค้นย้อนไปถึงยุคทวารวดี และมาพัฒนาการตามลำดับ แต่พบว่าความเจริญรุ่งเรืองขาดความต่อเนื่อง

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว สามารถแบ่งออกเป็น 9 ด้าน คือ ด้านเกษตรกรรม ภูมิปัญญาอุตสาหกรรม ด้านการแพทย์ ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ด้านศิลปกรรม ด้านภาษาและวรรณกรรม ด้านปรัชญา ศาสนา ประเพณี และด้านโภชนาการ

3. กระบวนการต่อยอดนั้น เป็นการคัดเลือกเฉพาะภูมิปัญญาที่มีลักษณะเป็นเครื่องอุปโภคและบริโภค รวมถึงบริการต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน เมื่อพัฒนาและจะต้องสอดคล้องแผนการท่องเที่ยวของชุมชน สู่การสร้างมูลค่าทางด้านเศรษฐกิจ

4. นอกจากจะมีผลิตภัณฑ์ที่มีมาตรฐานคุณภาพแล้วประเด็นสำคัญจะต้องผลิตแผนที่ท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงความโดดเด่นทั้ง 3 ด้าน ได้แก่ เครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง วิถีไทยวิถีธรรมและนวัตวิถีของดี

คำสำคัญ: นวัตวิถีของดีชุมชน, การต่อยอดภูมิปัญญา, การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ

ABSTRACT

Objectives of this research were to: 1) To study the local wisdom of Nong Bua District, Nakhon Sawan Province. 2) To extend the local wisdom of Nong Bua District, Nakhon Sawan Province. 3) To develop tourism products and activities of Nong Bua District, Nakhon Sawan Province. It is a qualitative research, collect information by researching documents. And field operations collecting data through in-depth interview from 30 key informants. The tools used in the study consisted of workshops, structured interview and focus group discussions. Collect information manually. The data was analyzed by content analysis method. Findings were as follows:

1. Historical development of Nong Bua District Nakhon Sawan Province It has a long history and can be traced back to the Dvaravati era. and develop accordingly but found that prosperity lacked continuity.

2. Local wisdom of Nong Bua District can be divided into 9 areas: landscape agriculture Industrial, medical, natural resource and environmental management Funds and community businesses, arts, languages and literature, philosophy, religion, traditions, and nutrition.

3. the extension process It is a selection of only wisdom that is a consumer and consumer product. including various services occurring in the community When developing and must be in line with community tourism plans to create economic value.

4. In addition to having a quality standard product, it is important to produce a tourism map that connects the outstanding 3 areas, namely community networks, sufficiency lifestyles. Thai Ways, Dharma Ways and Innovative Ways of Good.

Keyword: Innovation of Good Things in The Community, The Extension of Wisdom,
Economic Value Addition

บทนำ

ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ.2560-2579) มีกรอบแนวคิด ด้านการสร้างความสามารถ ในการแข่งขัน ที่มุ่งเน้นการพัฒนาภาคการผลิตและบริการให้สามารถแข่งขันได้ เกิดความยั่งยืน ประชาชนมีคุณภาพชีวิต และมีรายได้ที่ดีขึ้นรวมทั้งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) ยุทธศาสตร์ที่ 3 การสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและแข่งขันได้อย่างยั่งยืน มีแนวทางเสริมสร้างขีด ความสามารถในการแข่งขันในเชิงธุรกิจของภาคบริการ และพันธกิจกระทรวงมหาดไทย ข้อ 4. เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเศรษฐกิจฐานราก โดยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตลอดจนภารกิจอำนาจหน้าที่ของกรมการพัฒนาชุมชน ในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของประชาชน ส่งเสริมและพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนฐานรากให้มีความมั่นคงและมีเสถียรภาพ รวมทั้งเสริมสร้าง ความสามารถและความเข้มแข็งของชุมชน (กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2561)

กรมการพัฒนาชุมชนได้พยายามเดินหน้าพัฒนา “ชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี” โดยการค้นหาทุนที่ตนเองมีไม่ว่าจะเป็น ภูมิปัญญา วิถีชีวิต มีเป้าหมายเพื่อการนำไปสู่การเพิ่มรายได้ให้กระจายสู่ชุมชนทั้งระบบซึ่งเรื่องดังกล่าวสอดคล้องกับ นายอภิชาติ โตดิลกเวชช์ อธิบดีกรมการพัฒนาชุมชน กล่าวถึงความเป็นมาแนวคิดวิธีการดำเนินการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถีว่าโอท็อปเปรียบเป็นเหรียญสองด้าน ซึ่ง 16 ปีที่ผ่านมาในระบบเก่า เราทำอยู่ด้านเดียวคือ ด้านหัว คือ สินค้าโอท็อปที่มีคุณภาพ ผ่านมาตรฐานของรัฐ โดยผ่านการคัดสรรสุดยอดโอท็อป ซึ่งทั่วประเทศมีจำนวน 15,000 ราย แต่เรามีผู้ประกอบการที่ขึ้นทะเบียนอยู่ 8 หมื่นกว่าราย ทำให้มีสินค้าโอท็อปที่ตกเกณฑ์ถึง 7 หมื่นราย ก้าวต่อไปจะเริ่มทำเหรียญด้านที่สอง คือชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ซึ่งเป็นแนวคิดพัฒนา OTOP รูปแบบใหม่ โดยให้ขายสินค้าอยู่ภายในชุมชน เป็นการสร้างรายได้เพิ่มให้ชุมชน นำเสนอที่ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และความคิดสร้างสรรค์มาแปลงเป็นรายได้ ทำให้รายได้กระจายอยู่ภายในชุมชน สร้างชุมชนเข้มแข็ง ทุกคนพร้อมเป็นเจ้าของ ทำให้ลูกหลานไม่ต้องออกไปหารายได้จากภายนอกชุมชน ซึ่งแตกต่างจาก OTOP เดิม ที่ต้องนำสินค้าออกไปขายนอกชุมชน และทุกอย่างขึ้นกับหน่วยงานของรัฐ

ประเทศไทยได้รับการยกย่องจากคนทั่วโลกว่าเป็นหนึ่งในจุดหมายปลายทางของแหล่งท่องเที่ยวที่ยากมาสัมผัส ส่งผลให้ภาพรวมสถานการณ์ท่องเที่ยวภายในประเทศไทยที่มีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง เห็นได้จากรายได้จากการท่องเที่ยวในประเทศไทย ณ เดือนเมษายน 2561 ขยายตัวจากช่วงเดียวกันของปีที่ผ่านมาร้อยละ 16.07 โดยรายได้ของนักท่องเที่ยวต่างประเทศขยายตัวร้อยละ 17.55 และรายได้ของนักท่องเที่ยวไทยขยายตัว ร้อยละ 12.21

การท่องเที่ยวชุมชน หมายถึง การท่องเที่ยวที่มีเอกลักษณ์คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม โดยเป็นการท่องเที่ยวที่คนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวที่ไม่เพียงแต่ตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวเท่านั้น แต่ยังเน้นถึงการสร้างศักยภาพของคนท้องถิ่นนั้นๆ ด้วยที่สำคัญการท่องเที่ยวดังกล่าวต้องไม่ทำลายวิถีชีวิตเดิมหรือทรัพยากรของชุมชนที่มีอยู่ ชุมชนที่ต้องการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวชุมชนที่ยั่งยืนควรเริ่มต้นจากความต้องการของคนในชุมชนรวมตัวกันเพื่อวางแผนและตัดสินใจ

ร่วมกัน พยายามดึงจุดแข็งของชุมชนออกมา ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี วิธีการดำรงชีวิต ให้เป็นจุดเด่น เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวโดยที่ชุมชนต้องรักและหวงแหนใน ทรัพยากรของชุมชนทำสิ่งที่ตนเองถนัด ไม่ฝืนธรรมชาติ และไม่ทำลายวิถีชีวิตดั้งเดิม องค์ประกอบสำคัญในการทำ ให้แหล่งท่องเที่ยวชุมชนมีความยั่งยืน ขึ้นกับองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ คือ ศักยภาพด้าน คน พื้นที่ และการ จัดการ

การเปลี่ยนผ่านยุคการผลิตสินค้า OTOP ออกจากชุมชนเพียงด้านเดียว สู่การเพิ่มช่องทางสร้าง รายได้ตามความต้องการ (Demand Driven Local Economy) โดยการขายสินค้า อยู่ในชุมชนที่มาจาก การท่องเที่ยว โดยใช้เสน่ห์ ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และความคิดสร้างสรรค์ แปลงเป็นรายได้ ทั้งนี้ครอบครัวและ ลูกหลานยังอยู่ร่วมกัน ไม่ต้องแข่งขันนำผลิตภัณฑ์ออกไปขายนอกชุมชน เป็นชุมชนที่เป็นเจ้าบ้านที่ดี ชวนกันคิด ชวนกันทำ ผลิตภัณฑ์และบริการ รวมทั้งมีการเชื่อมโยงเส้นทางท่องเที่ยวระดับชุมชนที่มีเสน่ห์ดึงดูด และมีคุณค่า เพียงพอให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชม และใช้จ่ายเงินในทุกกิจกรรมของชุมชน ซึ่งรายได้จะกระจายอยู่กับคนใน ชุมชน ทุกคนมีความสุข เป็นการสร้าง ความเข้มแข็งให้กับชุมชน (Strength with in) และเป็นการพัฒนา เศรษฐกิจฐานรากอย่างแท้จริง

จากการศึกษาในพื้นที่การวิจัยในเบื้องต้น พบว่า องค์ครภาครัฐนำโดยที่ว่าการอำเภอหนองบัว ร่วมมือกับ เทศบาลตำบลหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ได้กำลังเร่งดำเนินการผลักดันนโยบายของรัฐ เกี่ยวกับชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี และพบประเด็นความสำคัญของการวิจัยที่ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะพื้นที่เขตเทศบาลตำบลหนองบัว มีพื้นที่การปกครอง 6.25 ตารางกิโลเมตร แบ่งเขตการปกครองเป็น 2 ตำบล ประกอบด้วย 15 ชุมชน ได้แก่ 1) ตำบลหนองบัว หมู่ที่ 1 ชุมชนบ้านมาบตะคร้อ หมู่ที่ 2 ชุมชนบ้านเนินน้ำเย็น หมู่ที่ 3 ชุมชนบ้านกุฎิฤๅษี หมู่ที่ 7 ชุมชนบ้านโคกมะขามหวาน หมู่ที่ 7 ชุมชนบ้านโคกมะกอก หมู่ที่ 8 ชุมชนบ้านโคกมะตูม หมู่ที่ 9 ชุมชนบ้านคลอง มะรีน หมู่ที่ 14 ชุมชนบ้านทุ่งท้ายเนิน และ 2) ตำบลหนองกลับ หมู่ที่ 1 ชุมชนบ้านไร่โพธิ์ทองหมู่ที่ 2 ชุมชนบ้าน ใหญ่ หมู่ที่ 3 ชุมชนบ้านสุขสำราญ หมู่ที่ 4 ชุมชนบ้านเนินพลวง หมู่ที่ 9 ชุมชนบ้านเนินตาเกิด หมู่ที่ 12 ชุมชน บ้านเนินขี้เหล็ก หมู่ที่ 13 ชุมชนบ้านเนินसान เป็นชุมชนดั้งเดิมมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่น่าสนใจ มีภูมิปัญญาที่ กระจายไปอยู่กับตัวคน และสถานที่ต่างๆ มากมาย หากไม่ศึกษารวบรวมไว้โอกาสที่จะสูญหายแก่ขาดการสืบทอด ของเยาวชนคนรุ่นหลัง และประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีดังกล่าวคนในพื้นที่เห็นว่าควรมีการอนุรักษ์ไว้ อีกทั้งควรมีการสร้างเชื่อมโยงการท่องเที่ยวกับของดีชุมชนในมิติอื่นๆ

ดังนั้นผู้วิจัยเห็นว่า การดำเนินการจากภาครัฐแต่เพียงอย่างเดียวซึ่งมีพื้นที่ความรับผิดชอบขนาดใหญ่ ไม่ สามารถขับเคลื่อนแนวความคิดชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ได้ครอบคลุมทั่วประเทศ การวิจัยเรื่อง นวัตวิถีของ ดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าเชิงเศรษฐกิจเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมุ่งเน้นศึกษาความ เป็นมาของผู้คนในท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญา รวมถึงประเพณีที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน เพื่อ นำไปสู่การยกระดับทุนทั้งที่อยู่ในตัวคน และกระจายอยู่ในสถานที่ต่างๆ ให้รวบรวมเป็นหมวดหมู่ และง่ายต่อการ

บริหารจัดการของภาครัฐ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น การศึกษาของเยาวชนในสถานศึกษา ประชาชนทั่วไป เพื่อสร้างความรักและหวงแหนวัฒนธรรมชาติพันธุ์วรรณนาในท้องถิ่นของตน ที่สำคัญเพื่อนำไปสู่การสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาเพื่อต่อยอดการพัฒนาในรูปแบบผลิตภัณฑ์ และผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวผลักดันให้ภาครัฐขับเคลื่อนเป็นนโยบายสาธารณะ และสร้างแผนที่บูรณาการท่องเที่ยวชุมชนเชื่อมโยงอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนอย่างทั่วถึง ที่ส่งเสริมการขับเคลื่อนโครงการ OTOP นวัตกรรมของดีอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์
2. เพื่อต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์
3. เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์และกิจกรรมการท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยการศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับความเป็นมาของผู้คน พัฒนาการด้านประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมและประเพณี รวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ จากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ควบคู่กับการวิจัยเชิงปฏิบัติการภาคสนาม (Action Research) โดยการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิในท้องถิ่น เพื่อนำข้อมูลทั้งสองส่วนไปสังเคราะห์เข้าสู่กระบวนการพัฒนา (Research and Development) ในประเด็นเกี่ยวกับการต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สร้างรายได้ให้แก่ชุมชน และเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก ที่จะส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและเกิดการพัฒนายั่งยืน จากการมีส่วนร่วมของภาคีทั้งในและนอกพื้นที่ โดยเฉพาะการพัฒนาผลิตภัณฑ์และบริการจากภูมิปัญญา ที่เชื่อมโยงแผนการท่องเที่ยววิถีของดีอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นเป้าหมายและผลลัพธ์ของโครงการวิจัย เรื่อง นวัตกรรมของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ โดยมีรายละเอียดดังนี้

2. การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง แบ่งออกเป็น 4 ส่วน ดังนี้

2.1 เป็นการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีจากวรรณกรรมต่างๆ (Review Literature) เช่น หนังสือรายงานการวิจัย และเอกสาร เพื่อนำองค์ความรู้มากำหนดเป็นกรอบในการศึกษา และออกแบบการวิจัย เช่น องค์ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น การท่องเที่ยว การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นต้น เพื่อนำแนวคิด หลักการทางวิชาการต่างๆ ไปเป็นแนวทางในการกำหนดกิจกรรมเชิงปฏิบัติการภาคสนาม เช่น แนวทางการระดมความเห็นเพื่อสะท้อนปัญหาด้านภูมิปัญญาของชุมชน การสืบค้น และการพัฒนาผลิตภัณฑ์

จากภูมิปัญญา และกระบวนการจัดการกลุ่มการท่องเที่ยว กลุ่มผลิตภัณฑ์ รวมถึงการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ร่วมกัน เป็นต้น

2.2 เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์และความเป็นมาของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ สืบค้นถึงรากเหง้าของศิลปวัฒนธรรมและประเพณี เพื่อสร้างองค์ความรู้เป็นเครื่องมือในการตีความถึงภูมิหลังของการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ ภูมิปัญญา และวิถีชีวิตจากจดหมายเหตุ หนังสือ รายงาน การวิจัย ภาพถ่ายและเอกสาร เป็นต้น ซึ่งเป็นการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลจากส่วนที่ได้จากการสัมภาษณ์ เก็บข้อมูลภาคสนาม

2.3 เป็นการศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดการดำเนินกิจกรรมเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับนโยบายรัฐบาล โครงการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ที่ขับเคลื่อนของกรมพัฒนาชุมชน เพื่อกำหนดแนวทางการดำเนินงาน เพื่อให้กิจกรรมจากต่อยอดภูมิปัญญาสู่การสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับหน่วยงานภาครัฐในระดับท้องถิ่น และตอบโจทย์การพัฒนาประเทศไปพร้อมๆ กัน

2.4 หลังจากนั้นคณะผู้วิจัยได้สรุปผลการศึกษาทั้ง 3 ส่วน ดังที่กล่าวมาแล้ว ไปยืนยันข้อมูลร่วมกับผลการวิจัยภาคสนามนอกเหนือจากการยืนยันความถูกต้องของข้อมูล เป็นการนำแนวคิด หลักการ รูปแบบ ชุดความรู้ สร้างกระบวนการพัฒนากิจกรรมต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจร่วมกับชุมชนที่สอดคล้องกับอัตลักษณ์ของท้องถิ่นให้เป็นรูปธรรมต่อไป

3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการภาคสนาม (Action Research) โครงการวิจัย เรื่อง นวัตกรรมของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ เป็นการศึกษาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับประเด็นในการวิจัย ได้กำหนดขั้นตอนการศึกษา ไว้ดังนี้

3.1 ศึกษาสภาพทั่วไปเกี่ยวกับชุมชนในภาพรวม ด้วยวิธีการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการ ซึ่งเป็นขั้นตอนหนึ่งในการสร้างเครือข่ายและเป็นจุดเริ่มต้นที่เน้นการมีส่วนร่วมเป็นสำคัญ เพื่อเปิดโอกาสให้หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ใช้เวทีดังกล่าวให้ผู้แทนในแต่ละภาคส่วนได้แสดงความคิดเห็น เพื่อสะท้อนปัญหาและความต้องการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชน และที่สำคัญเป็นการค้นหาผู้แทนหรือผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการขับเคลื่อนการวิจัยเชิงปฏิบัติการในขั้นตอนต่อไป

3.2 ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้ 1) ผู้แทนเครือข่ายที่เข้าร่วมเป็นแกนนำในการสืบค้นภูมิปัญญา และต่อยอดพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน ประกอบด้วย หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ ที่ว่าการอำเภอหนองบัว สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์ หน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ ได้แก่ เทศบาลตำบลหนองบัว คลังปัญญาท้องถิ่น กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ผู้นำชุมชน และภาคประชาชน ได้แก่ ผู้แทนกลุ่มอาชีพ ปราชญ์ชาวบ้าน และเครือข่ายองค์กรเอกชน เป็นการเก็บข้อมูลในเชิงลึกเพื่อประโยชน์ในการสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีท้องถิ่น เพื่อจัดกลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้การคัดเลือกภูมิปัญญา นำมาเข้าสู่กระบวนการพัฒนาโดย

การมีส่วนร่วมในการคิด การลงมือทำ การวิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน การรับผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน รวมถึงการบริหารจัดการกลุ่มเพื่อให้เกิดความยั่งยืนในระยะยาว

3.3 พัฒนาลิขิตภัณฑ์ เป็นขั้นตอนที่สืบเนื่องจากการดำเนินงานข้อที่ 2 ซึ่งเป็นเพียงการกำหนดรูปแบบ แต่ยังไม่ได้ลงมือปฏิบัติ และสาระสำคัญในขั้นตอนนี้เป็นการพัฒนาลิขิตภัณฑ์ โดยศึกษาวิเคราะห์ เพื่อจัดกลุ่ม แบ่งชนิดและประเภทของผลิตภัณฑ์ และเปิดโอกาสให้องค์กรวิชาชีพ เช่น ดีไซน์เนอร์ออกแบบผลิตภัณฑ์ และนักวิชาการจากสถาบันการศึกษา ร่วมกระบวนการเกี่ยวกับการพัฒนามาตรฐานผลิตภัณฑ์ เครื่องหมายการค้า และบรรจุภัณฑ์ ซึ่งเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่ม และการจัดทำสื่อ ชุดความรู้ แผนที่การท่องเที่ยวตามวิถีชีวิตของดีชุมชน ซึ่งเป็นกระบวนการเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยว บริการ และผลิตภัณฑ์ชุมชนเข้าด้วยกัน ซึ่งจะเป็นการต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน

3.4 การสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussions) เป็นขั้นตอนที่สร้างขึ้นในภายหลังจากการประชุมเพื่อระดมความเห็น การสัมภาษณ์เชิงลึก และการพัฒนาลิขิตภัณฑ์ เพื่อยืนยันความถูกต้องของข้อมูล และวิเคราะห์ถึงความสำเร็จจากกระบวนการที่วางไว้ เพื่อที่จะเพิ่มเติมแนวทางการพัฒนาที่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากให้เกิดรายได้กับชุมชน โดยยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนอย่างทั่วถึง กระตุ้นเศรษฐกิจและสังคมภายในประเทศให้มีความเข้มแข็งในระดับต่างๆ ได้ ที่สามารถส่งต่อให้ภาครัฐขับเคลื่อนในลำดับที่สูงขึ้นไป อาจเกิดจากข้อจำกัดด้านศักยภาพของชุมชน

4. ผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้ 1) ผู้แทนเครือข่ายที่เข้าร่วมเป็นแกนนำในการสืบค้นภูมิปัญญา และต่อยอดพัฒนาลิขิตภัณฑ์ชุมชน ประกอบด้วย หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ ที่ว่าการอำเภอหนองบัว สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์ 10 คน หน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ ได้แก่ เทศบาลตำบลหนองบัว คลังปัญญาท้องถิ่น กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ผู้นำชุมชน 10 คน และภาคประชาชน ได้แก่ ผู้แทนกลุ่มอาชีพ ปราชญ์ชาวบ้าน และเครือข่ายองค์กรเอกชน 10 คน รวมจำนวน 30 คน โดยการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling)

5. การสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussions) โดยผู้นำภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน จำนวน 10 ท่าน เพื่อยืนยันข้อมูลพร้อมทั้งระดมความเห็นกำหนดทิศทางการขับเคลื่อนโครงการเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวสู่ความเชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจชุมชน

6. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ ประกอบด้วย การประชุมเชิงปฏิบัติการ การสัมภาษณ์เชิงลึก การประชุมกลุ่มย่อย โดยมีรายละเอียดดังนี้

6.1 การประชุมเชิงปฏิบัติการ จัดทำขึ้นเพื่อรวบรวมข้อมูลสำคัญในภาพรวม จากผู้ทรงคุณวุฒิที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับความเป็นมาของผู้คนในท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมภูมิปัญญา รวมถึงประเพณี เพื่อนำไปสู่การยกระดับทุนทั้งที่อยู่ในตัวคน และกระจายอยู่ในสถานที่ต่างๆ ให้รวบรวมเป็นหมวดหมู่ และง่ายต่อการบริหาร

จัดการของภาครัฐ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น การศึกษาของเยาวชนในสถานศึกษา ประชาชนทั่วไป สร้างความรักและหวงแหนวัฒนธรรมชาติพันธุ์วรรณนาในท้องถิ่นของตน ที่สำคัญนำไปสู่การสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาเพื่อต่อยอดการพัฒนาในรูปแบบผลิตภัณฑ์ และออกแบบกิจกรรมชุมชนท่องเที่ยวผลักดันให้ภาครัฐขับเคลื่อนเป็นนโยบายสาธารณะ แผนที่บูรณาการท่องเที่ยวชุมชนเชื่อมโยงอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนอย่างทั่วถึง ส่งเสริมการขับเคลื่อนโครงการ OTOP นวัตกรรม ของกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย

6.2 การสัมภาษณ์แบบเชิงลึก (In-depth interview) โดยการใช้แบบการสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง (Structured Interview) เป็นการสัมภาษณ์ที่มีการใช้แบบฟอร์มที่มีการเตรียมการ มีแผนการสัมภาษณ์ และการบริหารการสัมภาษณ์จัดเตรียมไว้อย่างค่อนข้างแน่นอนเป็นการล่วงหน้า การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างนี้มีลักษณะการดำเนินงานที่เป็นมาตรฐานหรือเป็นทางการมาก ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกคนจะตอบคำถามเดียวกัน และถามคำถามก่อนหลังเรียงตามลำดับเหมือนกันผู้สัมภาษณ์จะต้องอ่านคำถามตามลำดับในแบบสัมภาษณ์

6.3 การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) ร่วมกับกลุ่มเครือข่ายในการดำเนินงานวิจัย การสนทนากลุ่ม เป็นการสัมภาษณ์ในอีกรูปแบบหนึ่งที่รวบรวมข้อมูลจากการสนทนากับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในประเด็นปัญหาที่เฉพาะเจาะจง โดยมีผู้ดำเนินการสนทนากลุ่ม (Moderator) เป็นผู้คอยจุดประเด็นในการสนทนา เพื่อชักจูงให้กลุ่มเกิดแนวคิดและแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นหรือแนวทางการสนทนาอย่างกว้างขวางละเอียดลึกซึ้ง โดยมีผู้เข้าร่วมสนทนา 10 คน ซึ่งเลือกมาจากประชากรเป้าหมายที่กำหนดเอาไว้ การสนทนากลุ่มเหมาะสำหรับการศึกษาที่มีจุดมุ่งหมายหลากหลาย เช่น การค้นหาประเด็นของเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ยังไม่มีความรู้มาก่อน (Exploratory) การหาคำอธิบายสำหรับปรากฏการณ์บางอย่าง (Explanatory) การประเมินสถานการณ์ (Assessment) เป็นต้น

7. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล/การดำเนินการที่หลากหลาย เพื่อให้ได้ข้อมูลและแนวปฏิบัติตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา จำแนกเป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

1) การเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิหรือเชิงเอกสาร โดยการค้นคว้าจากหนังสือ ตำรา จดหมายเหตุ วารสาร รายงานการวิจัย หรืออื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด ทฤษฎี 2) การเก็บข้อมูลจากการประชุมเชิงปฏิบัติการ มีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้ ในขั้นตอนนี้คณะผู้วิจัยเป็นผู้ดำเนินการเก็บข้อมูลด้วยตนเอง ด้วยการเชิญผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมด โดยยังไม่ได้กำหนดว่าใครจะเป็นผู้แทนหน่วยงาน 3) การสัมภาษณ์เชิงลึก มีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้ ในขั้นตอนนี้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นสืบเนื่องจากผลการประชุม ได้คัดเลือกตัวแทนในแต่ละกลุ่มขึ้นมาทำหน้าที่แกนนำในการขับเคลื่อนกิจกรรม และเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญไปพร้อมๆ กัน 4) การสนทนากลุ่มเฉพาะ มีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้ ขั้นตอนนี้จะจัดขึ้นหลังจากที่โครงการได้ดำเนินการมาแล้วระยะหนึ่ง โดยการเชิญผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นผู้บริหารหรือผู้นำองค์กร จากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน เพื่อทำหน้าที่ยืนยันข้อมูลจากการวิจัยภาคสนาม และให้ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม เพื่อให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์มากขึ้น นอกจากนี้ คณะผู้วิจัยได้ใช้อุปกรณ์เพื่อบันทึกข้อมูล และขออนุญาตผู้ให้ข้อมูลสำคัญทุกครั้งก่อนที่จะดำเนินการ

บันทึกเสียง จัดบันทึกข้อมูล และถ่ายภาพระหว่างการประชุมเชิงปฏิบัติการ การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่มเฉพาะทุกขั้นตอน เพื่อเป็นหลักฐานประกอบรายงานการวิจัย

8. การวิเคราะห์ข้อมูล

จากการศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย เป็นกระบวนการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์โดยการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ตามประเด็นหัวข้อดังนี้ 1) วิเคราะห์แนวคิด รูปแบบและแนวปฏิบัติตามโครงการนวัตกรรมวิถีของดีอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ : การยกระดับแหล่งทุนชุมชนตามแนวศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน 2) นำผลวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพมาทำการสังเคราะห์เพื่อจัดทำชุดข้อมูล 3) การวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลโดยการเชื่อมโยงแนวคิดทฤษฎีที่ได้กล่าวเพื่อให้เห็นถึงกระบวนการ แนวทางในการดำเนินงาน

9. การนำเสนอผลการศึกษารวบรวม

การนำเสนอข้อมูลนั้นคณะผู้วิจัยได้นำเสนอในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่ายและการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับโครงการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี เพื่อความเป็นมาของผู้คนในท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี รวมถึงภูมิปัญญาที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน เพื่อนำไปสู่การยกระดับทุนทั้งที่อยู่ในตัวคน และกระจายอยู่ในสถานที่ต่างๆ ให้รวบรวมเป็นหมวดหมู่ และง่ายต่อการบริหารจัดการของภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อการศึกษาแก่เยาวชนในสถานศึกษา ประชาชนทั่วไป เพื่อสร้างความรักและหวงแหนวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตน ที่สำคัญเพื่อนำไปสู่การสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาเพื่อต่อยอดการพัฒนาในรูปแบบผลิตภัณฑ์ และผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยว ผลักดันให้ภาครัฐขับเคลื่อนเป็นนโยบายสาธารณะ และสร้างแผนที่บูรณาการท่องเที่ยวชุมชนเชื่อมโยง อัตลักษณ์ท้องถิ่นที่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนอย่างทั่วถึง ส่งเสริมการขับเคลื่อนโครงการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถีเพื่อการยกระดับแหล่งทุนนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงประเด็นสำคัญใน นวัตกรรมของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ ตามวัตถุประสงค์ในการวิจัยดังนี้

1. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีความมาอย่างยาวและสามารถสืบค้นย้อนไปถึงยุคทวารวดี และมาพัฒนาการตามลำดับ แต่พบว่าความเจริญรุ่งเรืองขาดความต่อเนื่อง อาจเป็นผลจากภัยสงคราม และพบการตั้งชุมชนชั่วคราวเพราะจุดพักระยะจากเมืองทางด้านทิศตะวันออกสู่ทิศตะวันตก และยังพบว่ายังมีชุมชนโบราณที่หนองสรวง และวัดเก่าแก่สมัยอยุธยาที่บริใกล้กับชุมชนในปัจจุบัน การเคลื่อนย้ายของผู้คนทำอำเภอหนองบัวมีวัฒนธรรมที่หลากหลาย แต่วันเวลาผ่านไปทำให้เกิดการหลอมรวมกันจนกลายเป็นวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของชาวอำเภอหนองบัว

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

การวิจัยครั้งนี้จึงเป็นการสืบค้น รวบรวมภูมิปัญญา จัดเป็นหมวดหมู่เพื่อง่ายต่อการศึกษา และที่สำคัญสามารถนำภูมิปัญญาไปต่อยอดให้ตรงตามแผนการวิจัย ดังนั้นภูมิปัญญาของอำเภอหนองบัว แบ่งออกเป็น 9 ด้าน ได้แก่

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านเกษตรกรรม
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอุตสาหกรรม
3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์
4. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
5. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน
6. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปกรรม
7. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านภาษาและวรรณกรรม
8. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านปรัชญา ศาสนา ประเพณี
9. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านโภชนาการ

3. การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

การปฏิบัติการโดยการมีส่วนร่วมหรือพลัง “บวร” ซึ่งประกอบด้วย บ้าน วัดและหน่วยงานราชการ เป็นตัวขับเคลื่อนในการดำเนินการกิจกรรมต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่การสร้างมูลค่าทางด้านเศรษฐกิจ ได้คัดเลือกภูมิปัญญาโดยจำแนกออกเป็น 5 กลุ่ม เพื่อนำเข้าสู่การต่อยอดหรือการพัฒนาซึ่งผลมาจาก 5 กระบวนการ คือ 1) การรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่น 2) จัดกลุ่มกลุ่มอาชีพ 3) การพัฒนามาตรฐานผลิตภัณฑ์ 4) การพัฒนาบรรจุภัณฑ์และเครื่องหมายการค้า 5) ระบบการบริหารจัดการ แต่ละกลุ่มผลิตภัณฑ์จะมีกระบวนการกำกับ ดูแลมาตรฐานและกลไกการตลาดจากคณะกรรมการโดย พระใบฎีกาธนกร โฆสธมโม เจ้าอาวาสวัดหนองม่วง และนายอรรถ คล้ายนุ่น ข้าราชการบำนาญอาสา และมีคณะกรรมการอีกหนึ่งชุด เป็นผู้กำกับดูแลกลุ่มสมาชิกซึ่งตั้งอยู่ที่วัดหนองม่วง อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์และกลุ่มอาชีพนี้ได้รับการพัฒนา เพื่อเป็นผู้นำเสนอถึงศิลปวัฒนธรรมที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอำเภอหนองบัว ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีระบบการบริหารจัดการ เช่น ผู้ที่จะเข้าร่วมกิจกรรมหรือการจำหน่ายสินค้า จะต้องเป็นสมาชิกก่อน หลังจากนั้นเมื่อมีผลกำไรจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์จะต้องมีการแบ่งให้เป็นค่าดำเนินการ ค่าใช้จ่ายในการบริหารกลุ่ม เช่น ค่าบรรจุภัณฑ์ ค่าป้าย การประชาสัมพันธ์ การผลิตฉลากสินค้า รวมทั้งค่าดำเนินการในขนส่งผลิตภัณฑ์ไปจำหน่ายในงานแสดงต่างๆ ซึ่งถือว่ากระบวนการดังกล่าวเป็นกระบวนการบริหารและการจัดสรรผลประโยชน์ภายใต้การจัดสวัสดิการของกลุ่มสมาชิกอย่างทั่วถึง เพื่อให้แต่ละกลุ่มนั้นได้มีกระบวนการ กำกับ ดูแล และพัฒนาให้การดำเนินกิจกรรมนั้นเกิดความยั่งยืนในระยะยาว

4. การพัฒนาผลิตภัณฑ์และกิจกรรมการท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

โดยมุ่งเน้นศึกษาความเป็นมาของผู้คนในท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา รวมถึงประเพณีที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน เพื่อนำไปสู่การยกระดับทุนทั้งที่อยู่ในตัวคน และกระจายอยู่ในสถานที่ต่างๆ ให้รวบรวมเป็นหมวดหมู่และง่ายต่อการบริหารจัดการของภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การศึกษาของเยาวชนในสถานศึกษา ประชาชนทั่วไป เพื่อสร้างความรักและหวงแหนวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตน ที่เกี่ยวกับภูมิปัญญา เพื่อต่อยอดการพัฒนาในรูปแบบผลิตภัณฑ์ และผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวผลักดันให้ภาครัฐขับเคลื่อนเป็นนโยบายสาธารณะ และสร้างแผนที่บูรณาการท่องเที่ยวชุมชนเชื่อมโยงอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนอย่างทั่วถึง ที่ส่งเสริมการขับเคลื่อนโครงการ OTOP นวัตกรรมเพื่อการยกระดับแหล่งทุนตามศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ปัจจัยเชิงสาเหตุที่ส่งผลให้การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจนั้นประสบความสำเร็จได้ แบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ ขั้นตอนและวิธีการ มีรายละเอียด ดังนี้

1 การศึกษาถึงประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นนั้นๆ โดยเฉพาะที่อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นพื้นที่ในการวิจัย จำเป็นที่จะต้องดำเนินการศึกษาอย่างรอบด้าน เช่น พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีและภูมิปัญญา เพื่อให้เข้าใจถึงความเป็นมาของชุมชนอย่างแท้จริง สามารถที่จะบอกได้ว่ามีอะไรบ้างที่เป็นอัตลักษณ์ที่แท้จริงของชุมชน เพื่อนำข้อมูลไปกำหนดเป็นแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของชุมชน

2 การสร้างเครือข่ายเพื่อทำหน้าที่ในการการค้นหาและต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ จะต้องมีความเชื่อมโยงกับผลการศึกษาปัญหาในระดับชุมชน เช่น ความเป็นมาของชุมชน สภาพความเป็นอยู่ของประชาชน ความต้องการของประชาชน เป็นต้น และประการสำคัญของประสิทธิภาพในการดำเนินงาน จะต้องให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วม ในการคิด การปฏิบัติ การประเมินผล พร้อมทั้งการร่วมรับผลประโยชน์ร่วมกัน

3 การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ถึงแม้ว่าชุมชนจะมีองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาของทั้ง ที่ฝังอยู่กับตัวคนหรือสถานที่ เพื่อที่จะนำมายกระดับให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้ แต่ชุมชนเองยังมีข้อจำกัดในการต่อยอดไปสู่ระดับที่สูงขึ้น ดังนั้นควรมีองค์กรวิชาการหรือวิสาหกิจเข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนกิจกรรมของชุมชน เช่น เทคโนโลยีต่างๆ ในการสื่อสารกับบุคคลภายนอก องค์ความรู้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์และการออกแบบให้มีความทันสมัย และมีมาตรฐาน แบ่งออกเป็น 5 ขั้นตอน ดังนี้

- 1) การรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2) จัดกลุ่มกลุ่มอาชีพ
- 3) การพัฒนามาตรฐานผลิตภัณฑ์
- 4) การพัฒนาบรรจุภัณฑ์และเครื่องหมายการค้า
- 5) ระบบการบริหารจัดการ

4. การพัฒนาแบบยั่งยืน จำเป็นต้องอาศัยการบริหารผลประโยชน์ที่เกิดจากผลการดำเนินงาน เพราะชุมชนเองขาดองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการในระดับกลุ่ม องค์กร เพื่อที่จะให้สมาชิกทุกคนได้รับ

ผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมกัน และที่สำคัญการจัดตั้งกลุ่มและศูนย์อำนวยการ ยังเปิดโอกาสให้บุคคลที่มีความสามารถเข้ามาบริหารจัดการให้มีทิศทางยิ่งขึ้น ภายใน เช่น การส่งเสริมให้เป็นสินค้าที่สะท้อนถึงวัฒนธรรมท้องถิ่นสอดคล้องกันแผนที่เกี่ยวข้องในชุมชน และภายนอก เป็นการประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชนในการทำหน้าที่ สนับสนุนเชิงนโยบายที่เกื้อหนุนขีดความสามารถของชุมชน เช่น การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยว สร้างการรับรู้ให้แก่สถานบริการ ปรับปรุงเส้นทาง เชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญในบริเวณใกล้เคียง ปรับภูมิทัศน์และระบบนิเวศเชิงกายภาพ เป็นต้น ซึ่งการทำงานแบบคู่ขนานเพื่อสร้างความยั่งยืนให้กับชุมชน

อภิปรายผลการวิจัย

การอภิปรายผลการวิจัยครั้งนี้ จะกล่าวถึง นวัตกรรมของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ โดยผู้วิจัยจะกล่าวถึงประเด็นสำคัญและน่าสนใจและนำมาอภิปรายดังนี้

ตามที่ **ดลฤทัย โกวรรณะกุล และคณะ** ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน พบว่า มี 4 ประเด็นที่ควรได้รับการพัฒนา คือ 1) อัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง แบ่งเป็น 4 ด้าน คือ อัตลักษณ์ด้านพื้นที่ ด้านทรัพยากรของชาติพันธุ์ ด้านประเพณีและวัฒนธรรม ด้านการบริหารจัดการของชุมชน ทั้งนี้ การสร้างต้นแบบเพื่อรองรับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมบนฐานความเดิมแท้ของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง คือ การนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นภูมิสัญลักษณ์ที่สะท้อนประวัติศาสตร์ในอดีตมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นขอบ การนำเสนอเรื่องราวของวิถีชีวิตกับการแต่งกายที่สะท้อนความเป็นพื้นถิ่น การแสดงทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์เชื่อมโยงกับความเดิมแท้ของตัวตนแห่งชาติพันธุ์ 2) การพัฒนาศักยภาพวิถีกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงในการจัดการท่องเที่ยวชุมชนเชิงสร้างสรรค์ พบว่ามี 8 ด้าน ประกอบด้วย ด้านที่พัก ด้านการคมนาคม ด้านสิ่งดึงดูดใจด้านกิจกรรม ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกด้านความปลอดภัย ด้านสุขอนามัย และด้านการตลาดโปรแกรมการท่องเที่ยวที่เพิ่มกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ของชาติพันธุ์ต่างๆ 3) การพัฒนาและการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของการท่องเที่ยวในกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงโดยการพัฒนาคลัสเตอร์การท่องเที่ยว 3 กลุ่ม คือ ธุรกิจที่พักแรม ธุรกิจสินค้าที่ระลึก ธุรกิจอาหารและเครื่องดื่ม 4) การสร้างแบรนด์การท่องเที่ยวสำหรับกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง โดยการกำหนดรูปแบบแบรนด์ โดยอาศัยศิลปะและวัฒนธรรมเกี่ยวกับการทอผ้าที่คล้ายกันของ 8 ชนเผ่า นั่นคือ ทรงใจดายจะมีลักษณะคล้ายหมายเลข 8 อันสื่อถึงวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขงที่เชื่อมโยงทั้ง 8 เผ่าไว้ด้วยกัน 5) การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน คือการนำอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง มาดำเนินการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวชุมชนเชิงสร้างสรรค์โดยการกำหนดกิจกรรมการท่องเที่ยว เพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ผ่านการสร้างแบรนด์การท่องเที่ยวกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน ผลการวิจัยมีความสอดคล้องกับข้อที่ 1, 2, 4 ซึ่งไม่สอดคล้องกับข้อที่ 3 เรื่องการพัฒนาและการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของการท่องเที่ยวในกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงโดยการพัฒนาคลัสเตอร์การท่องเที่ยว 3 กลุ่ม คือ ธุรกิจที่พักแรม ธุรกิจสินค้าที่ระลึก ธุรกิจอาหาร

และเครื่องดื่ม เนื่องจากการเป็นกรวิจัยในระยะแรก การรับรู้ยังไม่ขยายไปในวงกว้างทำให้ภาคเอกชนยังมองว่าการพัฒนานาแหล่งท่องเที่ยวชุมชนไม่มีความสัมพันธ์กับธุรกิจท้องถิ่น

ถึงแม้ว่างานวิจัยจะมีผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์แต่เป็นเพียงก้าวแรก ซึ่งผลการของ **วีระพล ทองมา และคณะ** ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ฮ่อง อำเภอด่านช้างจังหวัดเชียงใหม่ผลการประเมินศักยภาพของชุมชนทำให้ทราบว่าชุมชนชาวจีนยูนาน (บ้านยาง) นั้นมีศักยภาพในการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในระดับมากทั้งนี้เนื่องจากในพื้นที่ของชุมชนเป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์โรงงานหลวงที่ 1 (ฝาง) ซึ่งถือว่าเป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต (Living SITE Museum) โดยมุ่งเน้นให้ชุมชนและคนภายในชุมชนเป็นศูนย์กลางของการนำเสนอเรื่องราวประวัติความเป็นมาภูมิปัญญาความรู้และประสบการณ์ผ่านทางนิทรรศการวัตถุที่สะสมมาตั้งแต่อดีตหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงอนุรักษ์ควบคู่ไปกับ “โรงงานสีเขียว” ที่สร้างขึ้นตามแนวพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ที่ปรารถนาให้พิพิธภัณฑ์ในชุมชนบ้านยางเป็นแหล่งท่องเที่ยวใหม่เชิงอนุรักษ์และวัฒนธรรมนั่นเอง

ชุมชนชาวจีนยูนานบ้านยาง ยังคงรักษาเอกลักษณ์ด้านความเชื่อและค่านิยมตามวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวจีนมาตั้งแต่บรรพบุรุษอย่างแน่นแฟ้น ซึ่งนักท่องเที่ยวไม่จำเป็นที่จะต้องเดินทางไปไกลถึงประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน แต่สามารถศึกษาจากขนบธรรมเนียมประเพณีและวิถีชีวิตแบบชาวจีนยูนานได้ในชุมชนบ้านยางแห่งนี้ตั้งแต่สภาพของบ้านเรือนการแต่งกายการใช้ภาษาพูดการใช้ภาษาเขียนหรือแม้แต่การประกอบอาหารที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวจีนอย่างแท้จริงนอกจากนี้ชุมชนบ้านยางยังได้มีการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ สำหรับนักท่องเที่ยวทั้งทางด้านที่พักแบบโฮมสเตย์ ซึ่งนักท่องเที่ยวจะมีโอกาสได้สัมผัสบรรยากาศของพี่น้องชาวจีนที่อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขภายใต้ความหลากหลายของศาสนาและความเชื่อโดยเฉพาะศาลเจ้า เจ้าแม่กวนอิม พุทธศาสนา คริสต์ศาสนา และอิสลาม เป็นต้น การได้ชิมและรับประทานอาหารเพื่อสุขภาพอันเลิศรสของชาวจีนเช่นสุกี้ยูนานชาหมูหมั่นโถและไก่ดาดุนยาจีน เป็นต้น

สำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชนนั้นผู้ให้ข้อมูลรายงานว่ามีส่วนร่วมในระดับมากในกิจกรรมทางด้านวัฒนธรรมทางความคิด (ความเชื่อและค่านิยม) และวัฒนธรรมบรรทัดฐาน (อาชีพและวิถีชีวิตประจำวัน) ส่วนด้านวัฒนธรรมบรรทัดฐาน (อาหารและพืชสมุนไพร) รวมทั้งด้านวัฒนธรรมทางวัตถุ (ศิลปะและหัตถกรรม) นั้นผู้ให้ข้อมูลมีส่วนร่วมในระดับปานกลางเท่านั้น ได้นำไปเป็นแนวทางให้กับชุมชนได้ขับเคลื่อนในระยะที่สองโดยเฉพาะเรื่องศักยภาพของชุมชนท่องเที่ยว

ในขณะเดียวกันผลงานวิจัยยังมีความสัมพันธ์กับงาน **พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล** ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษาทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศใน จังหวัดปทุมธานี ผลการวิจัยสรุปได้ว่า จังหวัดปทุมธานีมีทรัพยากรท่องเที่ยวที่มีศักยภาพสูงโดดเด่นด้านวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวมอญด้านประวัติศาสตร์ด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุได้แก่วัดมอญเตาโอ่งอ่างเครื่องปั้นดินเผาตุ่มสามโคก

ตลอดจนด้านประเพณีเทศกาลได้แก่งานสงกรานต์งานแห่เสาหงส์ธงตะขาบและวิถีชีวิตของชุมชนชาวมอญได้แก่อาหารการกินการแต่งกาย

แนวทางการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานีควรเน้นการพัฒนาคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญอนุรักษ์และถ่ายทอดภูมิปัญญาและองค์ความรู้ให้คงอยู่อย่างต่อเนื่อง แนวทางการพัฒนาด้านกิจกรรมท่องเที่ยวของชุมชนชาวมอญควรพัฒนาด้านการคมนาคมโดยการปรับปรุงถนนและพัฒนาเส้นทางเดินเท้าไปสู่แหล่งท่องเที่ยวให้เชื่อมโยงถึงกันตลอดจนพัฒนาด้านบริการและสิ่งอำนวยความสะดวกโดยการให้ข้อมูลด้านการท่องเที่ยวแก่นักท่องเที่ยวควบคู่กับการให้ความรู้ด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

จุฑารัตน์ เจือจิ้น ได้ศึกษาเรื่อง แนวทางการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม บ้านน้ำเขียว จังหวัดตราด ผลการศึกษาพบว่า การจัดการท่องเที่ยวของบ้านน้ำเขียว เริ่มต้นในปี พ.ศ.2547 โดยเน้นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นหลัก ด้วยจุดเด่น คือ ระบบป่าชายเลนที่อุดมสมบูรณ์ และมีการนำวิถีชีวิต วัฒนธรรมของชาวมุสลิมในชุมชนบ้านน้ำเขียวเข้าไปร่วมในการท่องเที่ยวของชุมชน แต่ยังขาดข้อมูลองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชุมชนบ้านน้ำเขียว ที่มีผู้คน ทั้งมุสลิม ไทย และจีน อยู่ร่วมกันด้วยดีมาช้านาน และด้วยความเป็นชุมชนเก่าที่มีประวัติพัฒนาการมายาวนาน จึงทำให้มีทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่สามารถนำไปต่อยอดสู่การจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีอยู่ก่อน เพื่อให้เกิดความเข้าใจชุมชนภาคภูมิใจ และธำรงรักษาวรรณอันเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนเอาไว้ได้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน

ปรัชญาพร พัฒนผล ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมแม่น้ำเพชรบุรี ผลการศึกษาพบว่า ตัวแทนชุมชนมีความคิดเห็นต่อการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมเป็นไปในทิศทางที่สอดคล้องกัน คือ เห็นด้วยและพร้อมให้การสนับสนุนการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรม เนื่องจากการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวจะมีส่วนช่วยให้ชุมชน และแหล่งท่องเที่ยวในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี รวมไปถึงศิลปวัฒนธรรม ประเพณีของเพชรบุรี จะเป็นที่ยึดเหนี่ยวกันมากขึ้น คนในชุมชนเกิดความรู้สึกภาคภูมิใจในตนเอง ก่อให้เกิดการกระจายรายได้ภายในชุมชน ทั้งนี้ตัวแทนชุมชนมีความคิดเห็นว่าการท่องเที่ยวอาจจะส่งผลกระทบในแง่ของมลภาวะทางเสียงและขยะที่จะเกิดจากการท่องเที่ยว โดยตัวแทนชุมชนมีความต้องการที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวในทุกขั้นตอนไม่ว่าจะเป็น ขั้นตอนการวางแผนพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยว การบริหารจัดการทางการท่องเที่ยว การให้บริการทางการท่องเที่ยว การให้ข้อมูลและความรู้ด้านวิถีชุมชนแก่นักท่องเที่ยว รวมไปถึงด้านบริการขนส่ง

ข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยเรื่อง “นวัตกรรมของดีชุมชน : การต่อยอดภูมิปัญญาสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ” ผู้วิจัยขอเสนอแนะ ดังนี้

6.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรส่งเสริมกิจกรรมที่เกิดจากชุมชน และบรรจุไว้แผนพัฒนาท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความยั่งยืน

2. หน่วยงานภาครัฐและเอกชนในท้องถิ่นควรทำหน้าที่สนับสนุนเชิงนโยบายที่เกื้อหนุนขีดความสามารถของชุมชน เช่น การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยว สร้างการรับรู้ให้แก่สถานบริการ ปรับปรุงเส้นทาง เชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญในบริเวณใกล้เคียง ปรับภูมิทัศน์และระบบนิเวศเชิงกายภาพ เป็นต้น ซึ่งการทำงานแบบคู่ขนานเพื่อสร้างความยั่งยืนให้กับชุมชน

6.2 ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

1. ควรพัฒนากลไกการขับเคลื่อนองค์โดยภาคีเครือข่าย เพื่อให้เกิด กระบวนการมีส่วนร่วมคิด แก้ปัญหา ประเมินผล รับผลประโยชน์ จากภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. ควรให้องค์กรวิชาการและวิชาชีพ เช่น สถาบันการศึกษา หน่วยงานภาคเอกชน เข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนองค์ความรู้ ด้านระบบการบริหาร การพัฒนาผลิตภัณฑ์

6.3 ข้อเสนอเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีศึกษาที่เกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพของชุมชนท่องเที่ยว และเส้นทางการท่องเที่ยวในชุมชน สร้างการรับรู้ให้แก่สถานบริการต่างๆ ปรับปรุงเส้นทาง เช่น ภูมิทัศน์และระบบนิเวศเชิงกายภาพ

2. ควรมีการศึกษาการเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวระหว่างเมืองที่สำคัญในบริเวณใกล้เคียง เพื่อสร้างทางเลือกให้นักท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดการกระจายรายได้ไปยังชุมชนยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

- กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, คู่มือการบริหารโครงการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี, (2561), หน้า 2.
- หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ, 'OTOP นวัตวิถี' ดึงภูมิปัญญา-วิถีชีวิต เพิ่มรายได้ชุมชนยั่งยืน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://www.thairath.co.th/content/1193695>, [27 ตุลาคม 2561].
- ดลฤทัย โกวรรณะกุล และคณะ, “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน”, รายงานการวิจัย, (คณะวิทยาการจัดการ : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2557).
- วีระพล ทองมา และคณะ, “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่จอน อำเภอดง จังหวัดเชียงใหม่”, รายงานผลการวิจัย, (คณะพัฒนาการท่องเที่ยว : มหาวิทยาลัยแม่โจ้, 2554).
- พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล, “การศึกษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี”, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนและการจัดการการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2553).
- จุฑารัตน์ เจือจิ้น, “แนวทางการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม บ้านน้ำเขียว จังหวัดตราด”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555).
- ปรัชญาพร พัฒนาผล, “การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมแม่น้ำเพชรบุรี”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารงานวัฒนธรรม, (วิทยาลัยนวัตกรรม : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2554).